

Silje Solheim Karlsen: Triumf, lojalitet, avstand. Fridtjof Nansens Fram-ekspedisjon (1893-1896) – og litteraturen i dens kjølvann.

Doktordisputas 27. januar 2012. Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning. Universitetet i Tromsø

Prosjektets bakgrunn

Da jeg leste Klaus Rifbjergs roman *Nansen og Johansen. Et vintereventyr* (2002) – og ikke minst da alle de norske *reaksjonene* på romanen kom for en dag, gikk det for alvor opp for meg hvordan polarhelten Nansen var en helligdom i Norge. Etter mitt syn pekte romanen på sentrale forestillinger om polarferder og polarhelter, nettopp ved å la et varmt, erotisk kjærlighetsforhold mellom to hardbarkede villmenn utspille seg i et Arktis som ble beskrevet som vakkert, stemningsfylt, magisk. Min første innskytelse var at jeg måtte gå til primærtekstene for å finne ut hvordan denne ekspedisjonen virkelig var. Jeg kastet meg over ekspedisjonsberetningene til Nansen og Johansen, hhv *Fram over Polhavet* (1897) og *Selv-anden paa 86°14'* (1898), og skjønnte kjapt at jeg måtte revurdere mitt utgangspunkt: i stedet for å finne ut hvordan Fram-ekspedisjonen *virkelig* forløp, måtte jeg undersøke *hvordan* disse historiene ble fortalt, hvordan litteraturen skaper en historie som faktisk blir oppfattet som den riktige.

Prosjektet har endret seg underveis. Først skulle prosjektet innbefatte bare tre verk – nemlig Nansens og Johansens ekspedisjonsberetninger, i tillegg til den allerede nevnte romanen av Rifbjerg. Jeg skulle konsentrere meg om kjønn og konstruksjon av maskulinitet. Etter hvert ble korpuset utvidet, ettersom jeg stadig kom over mer og mer litteratur som omhandlet Fram-ekspedisjonen. Bernhard Nordahls *Framgutterne* (1898) var en liten overraskelse, det samme var Aase Kristofersens roman *Skrugard* (1927). Etter hvert som jeg leste disse verkene, tegneserier, romaner, skuespill og en fotsporberetning, Børge Ouslands *I Nansens spor* (2008), så jeg hvordan Nansen verk lå som en gjenklang i disse, samtidig som jeg lot meg fascinere av de små, ikke spesielt åpenbare tilløpene til motstand og utfordring.

Det endte altså med at jeg fant fram til det jeg har kalt en *megatekst* om Fram-ekspedisjonen; en stor tekst som alle har Fram-ekspedisjonen som kjerne og utgangspunkt. En tekstmasse med tematiske og motiviske likheter. Jeg tenkte meg at sammen forteller alle disse verkene historien om Fram-ekspedisjonen. De utfyller hverandre med informasjon, både eksplisitt og indirekte, de kaster lys over hverandre og ikke minst: de kaster lys over våre forestillinger om polarferder, polarhelter og Arktis som sted.

Tidlig i prosjektet ble det klart at det var nettopp forestillingene, bildene, mytene, som nærmest sto fram fra materialet. Uansett om man leser ekspedisjonsberetninger, polarhistoriebøker, biografier eller andre bøker som på noen måte omhandler polarferder, så peker det seg ut noen nøkkelord: forestillinger, myteskaping, konstruksjon. Men ingen hadde, så vidt jeg har kunnet se, hatt et litterært utgangspunkt for sine arbeider. Det som har vært vanlig, har vært å lese ekspedisjonslitteraturen som kilder. Man har gjenfortalt hendelsene og historien, og man har hatt historiske, geografiske eller etnografiske perspektiver. Man har ikke

vært opptatt av hvordan disse beretningene fungerer som *litteratur*. Mitt prosjekt har på den måten gjort noe ganske nytt, og det har vært utrolig spennende, men samtidig – selvfølgelig – også veldig utfordrende.

Ettersom jeg tidlig ble klar over at jeg ikke ønsket å ha et overordnet postkolonialt teoretisk perspektiv, eller et eksklusivt kjønnsteoretisk perspektiv – dette fordi dette har vært de mest vanlige innfallsvinklene til reiselitteratur og dermed også ekspedisjonslitteratur – følte jeg lenge at jeg befant meg i et teoretisk vakuum. Å benytte diskursteori alá Foucault eller Fairclough ble for teknisk og kunstig; det kom liksom ikke overens med materialet. Likevel var jo ikke diskursbegrepet til å unngå. Hvordan tilpasse det store begrepet diskurs – som er forestillinger, bilder, representasjoner, idéer om Arktis, og som endrer seg gjennom historien, men som like fullt, mente jeg å se, har noe generelt og overordnet ved seg – hvordan tilpasse dette til lesninger av de konkrete tekstene som utgjorde forskjellige sjangre, skrevet av forskjellige personer til forskjellig tid?

Min løsning på dette var å konsentrere lesningene og analysene mine om punkter som mytologi og mytologisering – og fortellerinstansens selvframstilling. Enkelte analyser bærer mer preg av disse orienteringspunktene enn andre, men disse punktene har uansett vært sentrale for hele arbeidet. Jeg har lest Fridtjof Nansens reiseberetning. I Nansens bok ser vi han skape seg selv som hovedperson i teksten. Nansen bruker ikke bare eksisterende diskurser, slik noen hevder; han *etablerer* en kompleks diskurs som innbefatter det nasjonale og det individuelle, polarlandskapet og myten om den ensomme reisende. Ved utstrakt bruk av annen litteratur, referanser til filosofer, forfattere og vitenskapsmenn, hamrer Nansen fast den nasjonale, kulturelle og symbolske betydning ekspedisjonen hans har. Og, ikke minst: på en mye mer subjektiv og personlig måte enn det som var vanlig i ekspedisjons- og reiselitteraturen på slutten av 1800-tallet, skriver Nansen fram seg selv som helt. Han viser fram alle sine sider: han viser fram sine tvil og sine svakheter, men aller mest viser han hvordan dette er et *kall* for ham; hvordan han på vegne av tidligere nordmenn og oppdagere som Leiv Eiriksson, Ottar og Harald Hardråde, på vegne av seg selv og den stolte nasjonen Norge, som en *norrøn sagahelt* fører sine menn ut i det ukjente – og hjem igjen.

Interessant nok benytter ikke Hjalmar Johansen, Otto Sverdrup og Bernhard Nordahl anledningen til - gjennom sine beretninger - å konstruere bilder av seg selv som helter. I stedet ser jeg at disse annenposisjonsberetterne hovedsakelig reskaper Nansen som helt og hovedperson i sine tekster. Selv Børge Ouslands moderne beretning fra 2008 har Nansen som hovedperson. Den eneste som presenterer kritikk av Nansen i sin beretning er Bernhard Nordahl i *Framgutterne*. Denne kritikken virker imidlertid enten urimelig overdimensjonert – eller den virker mot sin hensikt, når den faller sammen med forsøk på å hevde seg selv som vitenskapelig autoritet på bekostning av Nansen. Enda mer interessant er det at Bernhard Nordahls bok i dag er mer eller mindre fullstendig ukjent: er det tilfeldig at den eneste som framsetter kritikk mot Nansen også er den forfatteren som etter ekspedisjonen er glemt?

Fem skjønnlitterære verk har Fram-ekspedisjonen som utgangspunkt. Flere av disse fokuserer på maskulinitet, heltedåd, rekorder – altså langt på vei de samme punktene vi ser at de dokumentariske bøkene kretser rundt. Spesielt Kåre Holts *Vandringen* (1986) synes å befeste historien som har fått feste gjennom

ekspedisjonslitteraturen. Denne romanen er en ren gjenfortelling av ekspedisjonsberetningene. Andre har en mindre høytidelig tilnærming til historien, som Tor Bomann-Larsen, som i sin tegneserie lar Nansen komme etter, ikke bare én kvinne, men to kvinner, samt en østerriker og en russer, til Nordpolen. Tor Bomann-Larsen harselerer med forestillingene om manndom og maskulinitet, noe som viser hvilken sentral posisjon denne diskursen har i denne litteraturen. Det Bomann-Larsen også gjør, i likhet med Aase Kristofersen, Kyrre Andreassen og til dels Klaus Rifbjerg, er at han oppvurderer Hjalmar Johansen framfor Fridtjof Nansen. Det er interessant at i fire av fem skjønnlitterære verk, altså bøker som er basert på dikterisk frihet, så fremstilles Hjalmar Johansen som ekspedisjonens sterkeste kort og uunnværlige skikkelse. I tillegg så tematiserer – minst – to av disse verkene en homoerotisk forbindelse mellom Nansen og Johansen. Hvorfor dukker dette motivet opp i denne historien? Er det umulig å tenke seg to menn dele sovepose uten at bjørnefettet settes i sving, eller er det det nærmest forbudte med koblingen mellom nasjonalhelter og homofili som virker tiltrekkende, nettopp fordi dette da bryter så fundamentalt med de overleverte og overlevde forestillingene om Arktis som et sted for menn? I såfall kaster dette også et litt grelt lys over vår kulturs fordommer.

Nansens verk blir gjerne omtalt som heltelitteratur, og det er nok riktig, selv om han faktisk bryter noe med den gjeldende arktiske diskursen gjennom å være personlig og blottstille sine svakheter. Nansen etablerer en mytologi der han selv spiller en sentral rolle. Den påfølgende ekspedisjonslitteraturen befester den nasjonale diskursen og heltediskursen i fortellingene, nesten uten å gjøre motstand. Faktisk ser vi at disse verkene nesten i større grad enn Nansens eget understreker de forestillinger om polarferder og polarhelten som var gjeldende på slutten av 1800-tallet. I skjønnlitteraturen finner vi derimot korrigerende stemmer til hyllesten av polarhelter, selv om hovedtendensen er at også de fleste av disse verkene skriver seg inn i den eksisterende heltediskursen. Kanskje har de små stikkene vi likevel kan finne oppstått ut fra et behov om å pirke litt ved nasjonalhelligdommen Nansen; kanskje har de oppstått ut fra et behov for å gjøre motstand mot koblingen mellom nasjon, polarferder og heltedåd?

For å gå tilbake til romanen som startet det hele: Rifbjergs roman, som er den som tydeligst utfordrer våre forestillinger, den etablerte diskursen. Denne romanen er også det verket som tydeligst spiller på polarlitteraturen og ekspedisjonslitteraturen som sjanger. Jeg leser denne romanen som en kommentar til polarlitteraturen først og fremst, ikke til hvorvidt Nansen skal eller bør oppfattes som en helt. Rifbjerg overdriver, snur på hodet, ironiserer. Jeg finner romanens rekontekstualisering av ekspedisjonen og polarhelten som en utfordring – først og fremst av den tradisjonelle litterære forestillingen av myten om oppdageren og alle stereotypiene i ekspedisjonslitteraturen. Og dermed også av den rådende diskursen som denne litteraturen er del av.